

УДК 342.9

СТИМУЛИ В СЛУЖБОВОМУ ПРАВІ ЯК РІЗНОВИД СТИМУЛІВ У ПРАВІ І ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК

Марина ТИТАРЕНКО,

аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

АНОТАЦІЯ

У роботі детально аналізуються положення наукових робіт, присвячених стимулам у праві, доводиться, що стимул – це комплексне поняття, яке використовується представниками різних галузей науки з акцентом на специфіці ресурсу. Автором зазначається, що в основному стимули аналізуються у філософському, соціологічному, психологічному, економічному та правовому розумінні. Вчені-юристи або ж висвітлюють загальнотеоретичні положення щодо стимулів у праві в цілому, або ж зупиняються на її галузевій специфіці (в кримінальному, земельному, трудовому праві тощо). У роботі доводиться, що цілком можливим є використання термінів «правові стимули» та «стимули в праві» як синонімічних. Незважаючи на наявність значної кількості авторських визначень стимулів у праві й відсутність офіційної норми-дефініції, все ж таки є єдність доктринальних підходів щодо використання базових ознак стимулів у праві. Для з'ясування авторського варіанту переліку ознак стимулів у праві в роботі пропонується проаналізувати стимули в праві із суміжними правовими поняттями. Наводиться авторський суміжний понятійний ряд і здійснюється порівняльний аналіз стимулів у праві із заохоченням, пільгами, перевагами, привілеями, імунітетами, інтересам, суб'єктивним правом, мотивом, потребами, стимулюванням. Щодо кожного з них подається варіант співвідношення й доводиться узагальнюючий зміст по відношенню до них стимулів у праві. Виокремлюються та аналізуються ознаки стимулів у службовому праві, доводиться, що вони лише в сукупності формують ресурс стимулів у праві. Зосереджується увага на можливості і доцільності використання загально-теоретичних положень щодо стимулів у праві для характеристики стимулів у службовому праві як їх різновиду. Автором виокремлюються ознаки стимулів у службовому праві, подається їх аналіз із наведенням їх регламентації в законодавстві про публічну службу України. Зазначається, що лише в сукупності вони формують особливий ресурс стимулів у службовому праві. Автором пропонується визначення стимулів у службовому праві, яке вважається за доцільне використовувати як у правових доктринальних, зокрема галузевих, дослідженнях, так і в нормотворчій діяльності для забезпечення уніфікації підходів до розуміння цього виду стимулів у праві та максимально повного використання його ресурсу.

Ключові слова: визначення, стимули, службове право, ознаки, ресурс, різновид, співвідношення.

INCENTIVES IN THE SERVICE LAW AS A KIND OF INCENTIVES IN THE RIGHT AND CHARACTERISTIC CHARACTERISTICS

Maryna TYTARENKO,

Postgraduate Student at the Department of Administrative and Economic Law of Zaporizhzhya National University

SUMMARY

In the article the positions of scientific works devoted to incentives in law are analyzed in detail, it is proved that the stimulus is a complex concept that is used by representatives of various branches of science with an emphasis on the specificity of the resource. The author notes that, basically, the incentives are analyzed in a philosophical, sociological, psychological, economic and legal sense. Law scholars either cover general theoretical provisions on incentives in the law as a whole, or they stop at the sectorial specifics (in criminal, land, labor law, etc.). The paper proves that it is quite possible to use the terms «legal incentives» and «incentives in law» as synonymous. Despite the existence of a significant number of author's definitions of incentives in law and the absence of an official norm-definition, there is still a unity of doctrinal approaches to using the basic features of incentives in law. To find out the author's version of the list of stimulus signs in law, it is proposed to analyze incentives in law with related legal concepts. The author's adjacent conceptual series is given and comparative analysis of incentives in law is carried out with incentives, privileges, privileges, immunities, interests, subjective law, motive, needs, incentives. For each of them a variant of the relation is given and the general meaning with respect to them of the stimuli in law is necessary. The signs of incentives in the service law are singled out and analyzed, it is proved that they only in aggregate form the resource of incentives in law. Attention is focused on the possibility and appropriateness of using general theoretical provisions on incentives in law to characterize incentives in the service law as their varieties. The author singles out the signs of incentives in the service law, submits their analysis and indicates their regulation in the legislation on the public service of Ukraine. It is noted that only in aggregate they form a special resource of incentives in the service law. The author proposes the definition of incentives in the service law, which is considered expedient to use both in legal doctrinal, incl. industry, research, and in norm-setting activities to ensure the unification of approaches to understanding this type of incentives in law and maximizing the full use of its resource.

Key words: definition, incentives, service law, signs, resource, variety, correlation.

Постановка проблеми. Реформування законодавства про публічну службу в Україні безпосередньо пов'язане з переглядом абсолютно всіх положень, у т.ч. і тих, які покликані регулювати відносини щодо спонукання суб'єктів

публічно-службових відносин до правомірної діяльності й одночасно утримання від неправомірної діяльності. Традиційно досягти такого результату покликані ті положення, які визначають засади використання ресурсу

стимулів. Оскільки вдосконалення положень вітчизняного законодавства залежить і від того, яке наукове підґрунтя використовується в процесі нормотворчості, актуальності набуває дослідження ресурсу стимулів у службовому праві як різновиду стимулів у праві в цілому, виділення їх ознак, які і формують його специфіку. Слід зазначити, що безпосередньо дослідженню стимулів у службовому праві увага в правовій науці не приділялася, хоча в наявності є значна кількість загальнотеоретичних робіт щодо стимулів у праві в цілому, галузевих робіт із специфікою стимулів в окремих галузях права. Однак саме відсутність робіт, присвячених стимулам у службовому праві, й зумовлює актуальність та практичне значення цієї роботи й формулювання її мети на підставі опрацювання різноманітних джерел аналіз ознак стимулів у службовому праві як різновиду стимулів у праві в цілому й формулювання його авторського визначення з метою використання цих положень як наукового базису в процесі вдосконалення вітчизняного законодавства про публічну службу.

Виклад основного матеріалу. Почати варто з етимологічного значення «стимул». Стимул (від. lat. *stimulus*) означає «спонукання до дії, спонукаючу причину» [1, с. 519], «те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь, спонукальну причину до здійснення чогось» [2, с. 698], «стимулювання, спонукування, заохочення» [3, с. 246]. Стимулу приділяється увага представниками різних наук, що свідчить про його комплексний характер. Так, наприклад, стимул в аспекті його філософського аналізу привернув увагу О. Бегматова [4], Ю.Тихонравова [5], економічного аналізу – М. Карліна [6], О.Чумаченко [7], В. Клецького [8], І. Лико [9], Н. Мазур [10], психологічного аналізу – В. Шепель [11] та ін. Безперечно, представники правової науки також зосереджували в різні періоди увагу на дослідженні ресурсу стимулу. При цьому можна навіть виокремити кілька напрямків такого дослідження: загальнотеоретичний (наприклад, роботи Ю. Тихомирова [12], А. Малько [13], С. Мірошник [16], І. Луценко [17], Н. Гущиної [20], І. Павлюкова [21], В.Водяхіна [22], В. Красовської [23; 24] та ін.), а також галузевий, з акцентом на специфіку прояву стимулу в земельному праві (наприклад, роботи І. Іконичської [25]), трудовому праві (наприклад, роботи М. Дей [26], С. Венедіктова [27]), адміністративному праві (наприклад роботи О. Стрельченко [28; 30]) та ін.

При цьому самі вчені-юристи, які безпосередньо досліджують проблематику стимулів, зазначають, що в наявності роботи загальнотеоретичного змісту та роботи галузевого спрямування, які підготовлені в різні історичні періоди. Так, наприклад, В.Г. Красовська, хоча і досліджує феномен правового стимулу як загальноправової категорії, в той же час детально висвітлює генезу галузевого аналізу стимулу вченими-представниками різних галузевих правових наук: трудового права (праці, С. Карінського, М. Гудимова, В. Курилова та ін.), адміністративного права (праці А. Коренева, Г. Петрова, М. Коніна та ін.), цивільного права (праці, С. Максименко та ін.), кримінального права (праці В. Галкіна, В. Єлеонського та ін.) тощо [23, с. 62].

Аналіз наявних робіт дозволяє стверджувати, що в основному акцент уваги зроблено на визначенні поняття, ознак та видів правового стимулювання, щоправда, з використанням специфіки методології дослідження кожним із авторів. Тим не менш, у визначенні поняття стимулу простежується тенденція закріпити в ньому специфіку стимулу як складної, комплексної категорії. Вчені-юристи для визначення стимулу використовують два базових словосполучення: «правові стимули» та «стимули у праві». Чи є вони синонімічними, чи все ж таки їх слід відмежовувати? Для відповіді на це питання варто визначити акцент уваги в кожному словосполученні. Коли мова йде про «правові

стимули», акцент уваги зроблено на те, що ці стимули визначені правовими нормами, засади їх застосування регламентовано нормами права. Під час аналізу словосполучення «стимули в праві», знову ж таки, акцент зроблено на тому що вони перебувають «у правовій сфері», регламентовані правовими нормами. Отже, цілком можливо використовувати вищезазначені словосполучення як синонімічні. Стосовно самого визначення стимулів у праві варто зазначити, що в наявності розмаїття підходів до цього питання в середовищі вчених-юристів й відсутність офіційної норми-дефініції. Як наслідок, можна запропонувати деякі визначення, сформульовані представниками наукової спільноти в різноманітних джерелах. Так, наприклад, І. Луценко правовий стимул пропонує розглядати як «закріплені у нормі права засіб правового впливу на поведінку суб'єкта права шляхом спонукання його до вчинення правомірною діянню з метою задоволення власних або суспільних потреб та інтересів, досягнення поставлених цілей» [17, с. 13]. Одночасно, формулюючи авторське визначення правових стимулів в іншому джерелі, І. Луценко доповнює, що «правові стимули є не менш спонукальним причиною до активного правомірною діянню, тим стимулюючим фактором, який не дозволяє особі вчинити протиправне діянню» [29, с. 102]. Тим самим пропонує дещо розширений погляд на правовий стимул, із акцентом на його складний «позитивно-негативний» зміст, комплексний зміст. В. Красовська пропонує розглядати правові стимули як «правовий засіб у механізмі правового регулювання, який заохочує розвиток правовідносин та сприяє соціальної активності осіб» [23, с. 67], демонструючи доволі узагальнене розуміння, й не акцентує увагу на специфіці стимулів у порівнянні з іншими засобами в механізмі правового регулювання. Щоправда, в інших своїх роботах В. Красовська намагається надати деякі уточнення свого розуміння стимулу, а саме: «Він несе в собі як стимулюючий, так і позитивно обмежуючий вплив на суспільні відносини, шляхом стимулювання одних дій фактично обмежуються негативні вчинки» [24, с. 186]. Незважаючи на певну тавтологічність формулювання (стимул стимулює), все ж таки простежується підхід вченого-юриста до комплексного розуміння ресурсу відповідного стимулу. І. Павлюков визначає правові стимули як «головний засіб правового впливу, який має переважне закріплення в правових нормах та впливає на поведінку особи шляхом впливу на її свідомість та спонукування до соціально корисної, правомірною поведінки» [21, с. 55]. Незрозумілим є використання у формулюванні словосполучення «переважне закріплення в правових нормах» оскільки мова йде саме про стимули у праві. Виникає запитання: а чи може стимул у праві бути не закріпленим у правових нормах? Безперечно, ні. О. Стрельченко пропонує таке визначення правового стимулу: «Це закріплена в нормі права публічна можливість особи задовольняти потреби та інтереси шляхом використання свого суб'єктивного права і (або) виконання юридичних обов'язків, а також отримати нагороду у вигляді різних матеріальних та інших благ, як закономірний наслідок правомірною поведінки, що перевищує звичайно пропоновані вимоги» [30, с. 8]. Досить розширене визначення з використанням акценту на різновиди стимулу й одночасно залишенням поза увагою деяких основних ознак стимулу. А. Малько пропонує розглядати правові стимули як «правовий поштовх до правомірною поведінки, який створює сприятливі умови для задоволення інтересів суб'єкта» [14, с. 35], що фактично не надає розуміння стимулу і його специфіки прояву. Майже тотожний підхід демонструє і В. Ведяхін, пропонуючи розглядати стимул як «правову норму, яка заохочує розвиток потрібних для суспільства та держави відносин, а також звичайну та підвищену суспільну активність осіб». Мас

місце ототожнення стимулу з правовою нормою без уваги до фіксації у визначенні ознак стимулу.

Аналіз цих та інших робіт, присвячених проблематиці стимулів у праві, дозволяє умовно виокремити два базових підходи до їх розуміння, а отже, й формулювання визначення. Це т.з. «вузьке» та «широке» розуміння стимулів у праві. Стосовно першого слід зазначити, що його основний зміст полягає в т.з. «позитивному» розумінні стимулу в праві, розглядом останнього лише в аспекті «позитивного впливу на особу», а інколи і взагалі ототожнення із заохоченням (щоправда, останній підхід істотно звужує ресурс стимулу в праві). Що ж до іншого, «широкого» розуміння стимулу в праві, то він передбачає поєднання позитивно-стримуючого впливу на особу (спонукання до позитивної, правомірної поведінки та стримування неправомірної поведінки). Так, зокрема, В. Красовська, аналізуючи наявні доктринальні підходи до визначення стимулів у праві, зазначає, що Р. Халфіна, В. Мамутов та ряд інших вчених-юристів до правових стимулів поряд із «заохоченнями додають і заходи юридичної відповідальності» й розцінюють останні в якості неефективної складової частини змісту стимулів [23, с. 63]. Є. Глущенко, Є. Захарова, Ю. Тихоміров та ін. вважають за доцільне зазначити, що стимули в праві є «не тільки позитивними правовими засобами, а й негативними ... правові стимули передбачають спонукання до законслухняної поведінки ... реалізації зобов'язуючих норм та утримання від заборонених дій» [31, с. 247]. Їх підтримує й І. Луценко [29, с. 100]. Як наслідок, стимули пропонується розглядати як певне комплексне правове явище, яке охоплює заохочення та інші позитивні заходи (заходи позитивного впливу на особу) й заходи негативного впливу на особу (заборону, стягнення, покарання тощо). Тобто можна з упевненістю стверджувати, що у «вузькому» розумінні стимули в праві – це, перш за все, заходи позитивного впливу на особу, спонукання її до правомірної поведінки (заохочення, пільги, імунітети, переваги тощо). У «широкому» розумінні стимули в праві – це вже поєднання позитивних засобів впливу на особу із засобами стримуючого характеру від неправомірної поведінки особи, тобто це поєднання «вузького» розуміння стимулів у праві й обмежень, заборон та покарань, інших заходів юридичної відповідальності за неправомірну поведінку. Не заперечуючи проти існування останнього підходу до розуміння стимулів у праві, все ж таки доцільним вбачається уточнити те, що стимули в праві, перш за все, закріплюються для спонукання особи (в різних зовнішніх формах виразу) до правомірної поведінки. Завдяки цьому фактично одночасно особа не має максимальних можливостей для вчинення протиправних діянь. Отже, саме позитивна цільова спрямованість є домінуючою, завдяки чому стримуючий вплив на особу задля уникнення протиправних діянь може розглядатися як додаткова складова частина цільового спрямування стимулу в праві, й у жодному разі не однаковою, а тим більше домінуючою. Саме тому доцільним вбачається пріоритетність розгляду стимулів у праві у «вузькому розумінні», щоправда, й допущенням існування «широкого» підходу в цілому.

Стимули в праві також можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному аспекті. Щоправда, в сучасній правовій науці в наявності три напрямки дослідження стимулів у вищезазначеному аспекті: 1) стимули в праві як «суто внутрішній фактор діяльності особи» [32, с. 8; 17, с. 11], коли «внутрішні особисті причини спонукують особу до правомірної поведінки» [8, с. 72]. Саме психологічна складова частина поведінки особи (інтереси, потреби, мотиви) характеризують стимул; 2) стимули в праві є «зовнішніми факторами, які впливають на особу ззовні» [17, с. 12], «зовнішніми подразниками на особу, які змінюють її поведін-

ку, спонукаючи до правомірної діяльності» [9, с. 7]. Фактично за таких умов «зовнішній стимул спонукає до внутрішньої саморегуляцій поведінки особою, визначення нею соціальних цінностей, мотивів своєї поведінки» [12, с. 10; 17, с. 12]; 3) стимули в праві як прояв синтезу зовнішнього (об'єктивного) та внутрішнього (суб'єктивного) факторів (наприклад, праці А. Малька, С. Мірошнік, Ю. Тихомірова, І. Луценка, Р. Калюжного, О. Лапка, Т. Пікуля). Важливим є внутрішнє спонукання особи до правомірної поведінки, задоволення інтересів, потреб, що формується під впливом зовнішніх факторів. І в цьому аспекті можна погодитися в цілому з І. Луценком у тому, що «правовий стимул є не тільки внутрішнім збуджуючим фактором, елементом суб'єктивної сторони поведінки особи, а й зовнішнім фактором, який закладений у законодавстві й впливає на особу ззовні, створюючи при цьому умови для задоволення її потреб та інтересів» [17, с. 12]. Саме за таких умов можливим є приєднання до прихильників т.з. комплексного, «синтезуючого» розгляду стимулів у праві, з визнанням суб'єктивно-об'єктивного, внутрішньо-зовнішнього розуміння їх ресурсу – нормативно закріплених заходів внутрішнього спонукаючого впливу особи до правомірної поведінки для задоволення своїх потреб, інтересів й утримання від неправомірної поведінки, який формується під впливом зовнішніх об'єктивно існуючих факторів.

Спостерігається використання значної кількості понять, безпосередньо дотичних до стимулів у праві. Це зумовлює можливість навіть формулювання суміжного тематичного понятійного ряду й визначення співвідношення стимулів у праві із суміжними правовими поняттями. До останніх цілком можна віднести: заохочення, пільги, переваги, імунітети, мотив, мету, інтерес, стимулювання, потребу здійснити їх безпосереднє порівняння із стимулами в праві з метою з'ясування їх співвідношення.

Так, зокрема, співвідношення стимулу в праві та заохочення дозволяє стверджувати, що останнє є одним із різновидів стимулу в праві. Заохочення – це «важливий засіб виховання особи і зміцнення дисципліни, міра схвалення, яка встановлюється і застосовується за сумління, точне виконання обов'язків, вчинення не передбачених правовою нормою таких корисних діянь, які перевершують звичайні вимоги», «форма позитивної оцінки діяльності особи», «це особливий вид впливу на волю особи, що спрямовує її на корисні дії», «заходи морального і матеріального характеру, пов'язані з публічним визнанням заслуг і наданням пошани особі за досягнуті результати діяльності», «позитивна санкція», «заслужена міра схвалення особи та її поведінки», «це особливий вид правового впливу і стимулювання позитивної діяльності особи та її результатів» [33, с. 35]. При цьому в правовій доктрині «стимул відрізняють від заохочення тим, що він починає діяти не лише після, а й на початку діяльності особи» [30, с. 8]. Саме тому стимул відіграє надзвичайно важливу роль як спонукаючого характеру по відношенню до конкретної особи, так і загального характеру щодо всіх осіб. Відповідні стимули в праві «використовуються не тільки в разі потреби відзначення особи за її досягнення в поведінці, а й ... беруться на озброєння ... ще до початку виконання певних діянь, певної поведінки і діють у процесі виконання аж до досягнення певних результатів» [30, с. 8]. Зовнішні форми прояву є кількісно меншими, ніж заходи прояву стимулів у праві, що й підтверджує тезу про те, що «заохочення є частиною стимулів у праві», «є видовою категорією, тоді як стимули в праві – родовою категорією» [30, с. 8]. Спостерігається однаковість підходів вчених-юристів щодо розуміння співвідношення стимулів у праві та заохочення, а саме: «Заохочення є одним із різновидів стимулів у праві» [34, с. 5]; «Позитивна санкція норми права»; «Один

із найуніверсальніших засобів впливу права на суспільну діяльність» [21, с. 55]; «Засіб стимулювання правомірної, суспільно-корисної поведінки» [21, с. 55]. Отже, спрямування передбачає суто «позитивне стимулювання» за вже наявні результати позитивної, суспільно-корисної діяльності особи, залежить від певних суб'єктів (прояв їх суб'єктивного права), з дотриманням певної процедури (інколи й навіть досить детально регламентованої), заохочення може розглядатися лише як один (хоча і досить значний за обсягом) із різновидів стимулів у праві й співвідношення між ними має вираз: «вид і рід», «частина і ціле».

Щодо співвідношення стимулів у праві та пільг можна зазначити, що пільги розглядаються як «своєрідні винятки, які формують специфічний правовий режим, у межах якого суб'єкт наділяється додатковими специфічними можливостями юридичного характеру, додатковими благами, одночасно як і звільняється від дотримання юридично необхідної поведінки» [21, с. 55]. Це свого роду «звільнення різних категорій осіб від певних обов'язків або, іншими словами, надання додаткових можливостей майнового чи немайнового характеру» [35, с. 55]. Фактично мова йде про різновид засобу правового впливу на особу, сутність якого полягає в покращенні її правового статусу за рахунок, перш за все, задоволення власних інтересів. За рахунок обсягу, специфіки регламентації та процедури реалізації пільги цілком можна розглядати як різновид стимулу в праві. Отже, їх співвідношення також виглядає як співвідношення «частини і цілого». В. Красовська, аналізуючи співвідношення стимулів а пільг, зазначає, і її варто підтримати, що останні характеризуються певними ознаками, які й свідчать про їх «звуженість» у порівнянні із стимулами в праві. Так, до ознак пільг можна віднести такі: а) метою впровадження пільг є «захист, покращення стану певної групи осіб»; б) пільги за змістом є «виняткам із загальних правил», «вдихленнями від нормативних вимог й засобом юридичної диференціації» [23, с. 65]. Пільги – це своєрідний «додатковий елемент спеціального статусу особу, що доповнює останній за рахунок спеціальних можливостей особи» [23, с. 65]; в) пільги регламентуються в нормативному порядку на рівні саме таких актів, а не індивідуальних актів застосування [23, с. 65].

Пільги інколи називають ще й різновидом переваг [23, с. 65], частиною переваг [35, с. 54]. Відповідно, актуальності набуває співвідношення стимулів у праві та переваг. Переваги – це «додаткові матеріальні та інші вигоди, які особа має в порівнянні з іншими, що й зумовлює її особливий стан [35, с. 54]. У науковому середовищі часто можна зустріти використання цілого синонімічного ряду понять для визначення таких вигод. Зокрема, такими є: «привілеї», «виключне право», «пріоритет» тощо. У законодавстві зустрічаються терміни «пільги», «переваги», «привілеї» тощо. Інколи навіть через кому одночасно (наприклад, ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції»).

Цілком можливим є розгляд в якості синонімів «привілеї», «переваг», враховуючи те, що це «різновиди правових пільг», «своєрідне виняткове право особи» [23, с. 66], яке: а) покликане покращити стан особи; б) є «винятковістю» із загального правила; в) характеризується більшою в порівнянні з пільгами нормативною регламентацією, а точніше, деталізацією і персоналізацією, а отже, виступають «засобами правової диференціації осіб» [23, с. 66]; г) на відміну від пільг, які характеризують спеціальний правовий статус особи, переваги (привілеї) можуть встановлюватися як в індивідуальному, так і в спеціальному (щодо конкретної особи) статусах [23, с. 66]. Усе це дозволяє простежити певну відмінність між пільгами та перевагами (привілеями), яка полягає в їх різній цільовій спрямованості, а саме: пільги зорієнтовані на усунення нерівності суб'єктів, а пе-

реваги (привілеї) – навпаки, здатні впровадити певну диференціацію суб'єктів [23, с. 66]. Однак, у будь-якому випадку, співвідношення стимулів у праві й привілеїв (переваг) є аналогічним співвідношенню стимулів у праві і пільг, а саме співвідношенню як цілого і частини.

Не варто ототожнювати стимули в праві з правовим інтересом, враховуючи те, що вказівку на останній можна знайти майже у всіх визначеннях «стимулів у праві». Інтерес традиційно розглядається як «прояв потреби, усвідомлення прагнення особи задовольнити її, що є своєрідним об'єктивним спонукальним мотивом діяльності особи» [21, с. 55]. Інтерес виконує роль «основи діяльності особи», «реальної причини соціальних дій, що стоять за безпосереднім спонуканням, мотивом, ідеями, помислами особи» [21, с. 66], це «своєрідний дозвіл, який знаходить прояв у прагненні особи до користування конкретним соціальним благом» [21, с. 66], «дозвіл на задоволення власних інтересів особи» [23, с. 65], щоправда, є й «широке» визначення інтересу, із вказівкою на два елементи змісту інтересу: «дозвіл на використання певних соціальних благ і в окремих випадках – на звернення за захистом до компетентних структур» [36, с. 195]. Інтерес фактично виступає «засобом задоволення соціальних інтересів і потреб осіб, виконує самостійну завдання в правовому регулюванні» [36, с. 195]. Отже, правовий інтерес є «різновидом соціального інтересу, що має суб'єктивно-об'єктивну сутність, знаходить прояв у правовій формі та реалізується в правовідносинах» [36, с. 193]. Інтерес – це свого роду «проста дозволеність, яка має характер прагнення, в якій відсутня вказівка діяти чітко зафіксованим у законі чином та вимагати відповідної поведінки від інших осіб і яка не забезпечена конкретно юридичним обов'язком» [36, с. 193]. Що дозволяє говорити про узагальнений характер «стримуючої сили», що й зумовлює співвідношення інтересу та стимулів у праві як частини і цілого.

Не менш цікавим виглядає й співвідношення стимулів у праві із суб'єктивним правом, що також зумовлює потребу усунення їх ототожнення. Суб'єктивне право розглядається як один із різновидів стимулів у праві, який діє «через можливість певної діяльності, яка пов'язана із задоволенням суб'єктивних інтересів, характеризується як дозвіл, який забезпечений юридичною необхідністю» [37, с. 91]. Суб'єктивне право – це «гарантована державою міра можливої поведінки особи, найважливіший елемент її правового статусу» [38, с. 272; 21, с. 54]. Це «дозвіл на певну модель поведінки особи, вимагати певної поведінки від інших осіб, використовувати соціальні блага для задоволення власних інтересів та звернення за їх захистом до уповноважених суб'єктів» [23, с. 65]. Незважаючи на певну тотожність положень, наведених щодо інтересу в праві, та суб'єктивного права, їх варто розмежовувати за рахунок того, що: а) суб'єктивне право має конкретну стимулюючу силу в порівнянні з інтересом і передбачає задоволення соціально значущого інтересу особи. У даному випадку суб'єктивне право виступає «конкретним дозволом певного виду дій», «особливим дозволом, що знаходить прояв у формулі «Дозволено все, що передбачено законом» (у той час як формулою для інтересу є «Дозволено все, що не забороняється законом») [36, с. 193]; б) сутність суб'єктивного права пов'язана з його індивідуально визначеним характером; в) зміст суб'єктивного права формують «чотири елементи: поводитися певним чином, вимагати відповідної поведінки від інших осіб, користуватися соціальним благом, у разі потреби звертатися до компетентних суб'єктів за захистом» [36, с. 193], тобто зміст інтересу повністю «поглинається» змістом суб'єктивного права. Отже, враховуючи все вищезазначене, цілком можна погодитися, що, навіть незважаючи на певну своєрідність як щодо структури,

змісту, суб'єктивне право – це все ж таки різновид стимулів у праві, й співвідношення між ними також виглядає як співвідношення «частини і цілого». В. Красовська пропонує розмежовувати стимули в праві й правові імунітети, які, хоча й вважаються в більшості своїй різновидом пільг, переваг, привілеїв, однак мають ознаки специфічного змісту, які й дозволяють їх виокремлювати [23, с. 66]. Перш за все, імунітети характеризуються: а) т.з. «негативним» змістом, тобто вони втілюються у звільненнях від виконання певних обов'язкових дій; б) вони зорієнтовані на виконання «міжнародних, державних, суспільних функцій, службових обов'язків» [23, с. 66]; в) чіткою є фіксація кола осіб, на яких вони поширюються (надмірна деталізація). Отже, навіть незважаючи на певну специфіку правових імунітетів, вони є «різновидом пільг, переваг, привілеїв», а отже, лише різновидом стимулів у праві.

Досить часто під час формулювання визначення стимулів у праві використовуються слова «потреби», «мотиви», «інтерес», що цілком логічно зумовлює потребу з'ясування їх співвідношення. У цьому аспекті можна навести влучний вислів О. Стрельченко, а саме: «Поведінка особи визначається потребами й іншими суб'єктивними та об'єктивними моментами, пов'язаними з її задоволенням. «Потреба» – це відчуття нестачі чого-небудь, «стан відомої нестачі, яку організм намагається поповнити». Зовнішнім проявом потреби є інтерес. Останній тлумачиться як основа суспільних відносин, оскільки вони складаються між особами з приводу предмета потреби. Інтерес, що проник у людську свідомість, стає мотивом до досягнення мети. Мотив – це внутрішня спонукальна причина. Але на особистість діє не тільки внутрішній, але й зовнішній чинник у вигляді стимулу. Отже, стимул – це те, що ... відображається в почуттях або інших образах, ... реально зачіпає потреби й інтереси особи» [30, с. 7]. Такої ж думки дотримується й І. Луценко, зазначаючи, що стимули в праві діють через внутрішні механізми, якими є мотиви, потреби, інтереси, мета [29, с. 12]. При цьому він зазначає, що «потреби, інтереси, мотиви характеризують стимул, формують комплекс суб'єктивних факторів мотивації поведінки особи (психологічну складову частину поведінки)» [17, с. 12]. Потреба представляє собою «внутрішні збудники активності, рушійні сили діяльності особи, джерело розвитку суспільства і самої особи ..., потреби тісно взаємодіють з інтересами як зовнішнім проявом потреби ..., інтереси слугують основою для існування стимулів у праві» [29, с. 11].

І нарешті, співвідношення стимулів у праві та стимулювання також представляє собою певний інтерес. Незважаючи на навіть зовнішню схожість, їх отожднювати не варто, оскільки мова йде про, хоча й близькі, однак все ж таки різні аспекти правового явища. На співвідношення стимулів та стимулювання в праві зверталася увага вчених-юристів, і, незважаючи на різний підхід до висвітлення свого об'єкту, висновки всіх робіт майже однакові, і їх варто підтримати. Так, зокрема, О. Малько стимулювання розглядає як «процес впливу правових стимулів на інтереси суб'єктів» [13, с. 61], Н. Мазур – «процес вибору та застосування стимулів, здатних сформувати в людини систему мотивів до очікуваних дій» [10, с. 6], І. Лико – «процес формування і відбору якісно нових стимулів шляхом вивчення мотивів, ... які б скеровували трудову активність особи до ефективної праці» [9, с. 8]. О. Стрельченко стимулювання пропонує розглядати як «процес впливу на свідомість та психіку людини, що мають реальні повноваження, які пов'язані з реалізацією суб'єктивного права або з отриманням особою нагороди за свою поведінку» [28, с. 38]. Дуже показово демонструє свою позицію І. Луценко, зазначаючи про те, що «правове стимулювання представляє собою тривалий процес впливу

правових стимулів на інтереси і потреби особи» [19, с. 52]. Більше того, він навіть пропонує авторський перелік ознак такого стимулювання: а) це тривалий процес впливу на особу; б) має свідомо-організаційний характер; в) передбачає систему логічно-послідовних та взаємопов'язаних дій із боку всіх учасників правовідносин (стимулюючого та стимульованого суб'єкта); г) виходить із потреб та інтересів стимулюючого суб'єкта; д) обов'язково враховує потреби та інтереси стимульованого суб'єкта; е) забезпечує мотивацію правомірної поведінки; є) здійснюється із застосуванням стимулів як інструментів (засобів) для досягнення мети; ж) охоплює як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори впливу на поведінку особи; з) базується на добровільному виборі моделі поведінки стимульованим суб'єктом; і) здійснюється у формі владно-юридичного, інформаційного, ідеологічного, соціального впливу; й) як підсумок передбачає надання певного блага стимульованому суб'єкту [19, с. 52].

Отже, з акцентом на «тривалість», «процес», «використання стимулів» фактично І. Луценко формулює авторське бачення відповідного співвідношення, а саме: «Правове стимулювання є процесом реалізації правових стимулів» [19, с. 49], й уточнює його «стимулювання та стимул – взаємопов'язані категорії, де стимулювання представляє собою процес реалізації стимулів, а останні є інструментами, за допомогою яких досягаються цілі стимулювання» [18, с. 101]. Можна цілком погодитися з ним у тому, що ці поняття є взаємопов'язаними, що підтверджує й подібність назви, але їх не варто отожднювати, враховуючи матеріальний аспект стимулу й процесуальний аспект стимулювання. Вони існують одночасно, доповнюють один одного й у сукупності забезпечують використання ресурсу «стимули в праві – правове стимулювання», де «друге – процес дії першого» [13, с. 61].

Усе вищезазначене дозволяє виокремити стимули в праві в суміжному тематичному понятійному ряді й запропонувати перелік ознак стимулів у праві, які в сукупності й формують специфіку їх ресурсу. Аналіз наявних джерел умовно дозволяє виокремити кілька підходів до виділення ознак стимулів у праві – звужений та розширений. Так, наприклад, В. Красовська, із посиланням на роботи О. Малька, пропонує такі ознаки: а) «є правовим засобом, що упорядковує суспільні відносини; б) надає додаткові можливості та права особі; в) збільшує соціальну активність особи; г) створює сприятливі умови для задоволення інтересів особи» [23, с. 64]. І. Павлюков пропонує дещо збільшений перелік таких ознак: а) пов'язаний із сприятливими умовами, що сприяють спрямованості здійснення власних інтересів особи; б) повідомляє про збільшення можливостей особи; в) впливає на свідомість особи з акцентом на правомірну поведінку; г) впливає на мотиви через інтереси особи щодо досягнення інтересу правомірною поведінкою; д) формує позитивну правову мотивацію особи; е) виступає спонукальним фактором суб'єктивно-об'єктивного характеру; є) передбачає підвищення позитивної активності особи; ж) сприяє упорядкованості суспільних відносин, виконуючи функцію регулювання та вдосконалення» [21, с. 54]. О. Стрельченко, у свою чергу, до таких ознак відносить: пов'язаність із сприятливими умовами існування; розширення можливостей для правомірної поведінки та задоволення потреб, інтересів; вираз позитивної правової мотивації; упорядкованість суспільних відносин [28, с. 37]. І. Луценко пропонує істотно розширений перелік ознак: «1) спрямованість на задоволення інтересів і особи, і суспільства; 2) спонукання до активних дій для досягнення стимульованого результату; 3) надання можливості вибору моделі правомірної поведінки; 4) забезпечення мотивації правомірної поведінки; 5) ефективний засіб впливу на осо-

бу; 6) є суб'єктивно-об'єктивним фактором спонукання до дій; 7) інформування про правомірну діяльність та її результати» [18, с. 98; 17, с. 13]. З урахуванням вищевказаних ознак можна спробувати запропонувати авторський перелік таких ознак: 1) суб'єктивно-об'єктивна природа (внутрішньо-зовнішня); 2) комплексність спрямованості на задоволення як приватних (індивідуальних), так і публічних (загальних, колективних) інтересів; 3) пов'язаність із сприятливими умовами, збільшення обсягу додаткових можливостей різної форми (інтересів, суб'єктивних прав, заохочень, пільг переваг тощо); 4) забезпечення мотивації правомірної поведінки, досягнення стимулюючого результату за рахунок вчинення активних дій; 5) є ефективним засобом впливу на поведінку особи з боку осіб, держави, суспільства; 6) передбачає диспозитивність щодо варіантів правомірної поведінки; 7) є засобом упорядкування суспільних відносин за рахунок виконання функцій розвитку та вдосконалення соціальних зв'язків; 8) сприяє утриманню від неправомірної, суспільно шкідливої діяльності, інформує про можливі її результати.

Усі ознаки, як і співвідношення суміжних правових понять, що стосуються стимулів у праві в цілому, притаманні й стимулам у службовому праві як різновиду стимулів у праві. Щоправда, специфіка прояву його ознак безпосередньо зумовлена специфікою сфери реалізації таких стимулів а саме специфікою службового права. Не зупиняючись на загальнотеоретичних положеннях, варто акцентувати увагу на ознаках стимулів у службовому праві зокрема, які в сукупності і формують ресурс відповідного стимулу.

Так, а) суб'єктивно-об'єктивна (внутрішньо-зовнішня) природа стимулів у службовому праві знаходить прояв у тому, що, наприклад, державний службовець чітко усвідомлює, що йому може бути достроково присвоєно черговий ранг державного службовця за особливі досягнення або за виконання особливо відповідальних завдань, що безперечно вплине на його службову кар'єру. Внутрішнє усвідомлення цього безпосередньо підтверджено й об'єктивністю існування такої можливості для державного службовця – регламентація в ст. 39 Закону України від 10.12.2015 року. Аналогічна можливість регламентована і для дипломатичних службовців щодо дострокового присвоєння дипломатичних рангів у ст. 26 Закону України від 07.06.2018 року «Про дипломатичну службу». Позитиви, пов'язані зі змінами в правовому статусі відповідної особи у зв'язку з достроковим присвоєнням рангу, його службовій кар'єрі усвідомлюються особою й спонукають її до певних дій, враховуючи ті об'єктивно існуючі можливості, які вже існують на час усвідомлення; б) щодо комплексного характеру цільової спрямованості стимулів у службовому праві і їх орієнтації на задоволення як приватних (індивідуальних), так і публічних (колективних) інтересів, то в даному випадку це цілком є зрозумілим, враховуючи специфіку статусу самої особи, сфери суспільних відносин, в яких вона перебуває. Підвищуючи рівень своєї професійної компетентності, державний службовець, дипломатичний службовець, із використанням різноманітних форм і методів і прагнучи задовольнити свої інтереси щодо додаткових знань, службового «зростання», «підвищення рівня професіоналізму своєї службової діяльності» (ст. 48 Закону України від 10.12.2015 року, ст. 39 Закону України від 07.06.2018 «Про дипломатичну службу» тощо), одночасно сприяє задоволенню публічних інтересів щодо високого рівня професіоналізму осіб, які перебувають на публічній службі, який реалізується в процесі їх служби; в) зв'язок із сприятливими умовами, істотним розширенням додаткових можливостей різних форм безпосередньо знаходить прояв у тому, що законодавчо регламентується й практично забезпечується функціонування цілої мережі

установ для підвищення рівня професійних компетентностей публічних службовців, із збереженням на відповідний період за ними посади та заробітної плати, з можливістю проходження стажування особи, в т.ч. із відривом від служби, на іншій посаді в іншому органі або за кордоном й наданням можливостей, які надає відповідне стажування. У будь-якому випадку для досягнення поставленої мети існують досить широкі можливості сприятливого характеру і додаткові можливості за рахунок розширення кола суб'єктивних прав, інтересів, пільг, переваг, заохочень тощо. Успішне проходження щорічного оцінювання результатів службової діяльності державного службовця з оцінкою «відмінно» є підставою для його преміювання та переважного права просування по державній службі з істотним розширенням його можливостей (ст. 44 Закону України від 10.12.2015 року «Про державну службу») [39, с. 31].

Грошове забезпечення поліцейських передбачає таке забезпечення, розмір якого залежить від посади, спеціального знання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня чи вченого звання (ч. 1 ст. 94 Закону України від 02.07.2015 року «Про національну поліцію»). Створюючи достатньо сприятливі умови для поліцейських щодо їх службової кар'єри, професійного навчання, одночасно передбачається в разі зміни їх істотне розширення різних можливостей (організаційного, матеріального та ін. характеру); г) забезпечення мотивації саме правомірної поведінки, досягнення стимулюючого результату за рахунок вчинення активних дій. Так, зокрема, отримання премії або ж переважного права просування по державній службі можливе лише за рахунок одержання оцінки «відмінно», за підсумками щорічного оцінювання результатів службової діяльності особи. Досягти цього можна лише за умови отримання високих показників результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов'язків службовця, а також дотримання правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції (ч. 2 ст. 44 Закону України від 10.12.2015 року «Про державну службу»). Лише за рахунок правомірної поведінки можливе одержання відмінної оцінки за результатами щорічного оцінювання результатів службової діяльності службовця, а отже, й досягнення стимулюючого результату; д) є ефективним засобом впливу на поведінку з боку певних осіб, суспільства і держави, оскільки в даному випадку є засобом впливу з боку безпосереднього керівника публічної служби, всієї системи суб'єктів управління публічної служби, суспільства в цілому, враховуючи те, що саме задоволення публічних інтересів є основним завданням усіх публічних службовців, відповідно, й запровадження стимулів у службовому праві зорієнтоване, перш за все, на задоволення публічних інтересів з одночасним спонуканням службовців й на додаткове задоволення своїх потреб, інтересів тощо. Впроваджуючи систему заохочення для публічних службовців, переслідуються одночасно кілька складових мети, в т.ч. і вплив на службовця задля корегування його діяльності задля публічних інтересів; е) передбачає можливість вибору моделі поведінки (правомірної поведінки). Прагнучи підвищити рівень своєї професійної компетентності, службовець має право самостійно обирати (висловлювати свої побажання безпосередньому керівникові) безпосередньо ті форми і методи, які він вважає найкращими для нього з різних причин. Слід зазначити, що сфера в цілому правової регламентації стимулів передбачає певну варіативність моделей поведінки особи й можливість їх вибору останньою, без імперативних правових засад. Це ж у певній мірі є характерним для стимулів у службовому праві; є) є засобом упорядкування суспільних відносин за рахунок того, що, прагнучи до стимулюючого результату, особа

використовує запропоновану модель поведінки, завдяки чому ці відносини починають регулюватися саме цією нормою права, що й забезпечує упорядкованість суспільних відносин. Прагнучи зайняти посаду іншої категорії посад, особа бере участь у конкурсі на зайняття вакантної посади й сподівається в разі позитивного результату істотно розширити свої можливості як публічного службовця (оплата праці, пільги, переваги тощо). За рахунок цього відбувається упорядкування службових відносин із розвитку та вдосконалення кадрового забезпечення, підвищення професіоналізму змістовного наповнення тощо; ж) сприяє утриманню від неправомірної суспільно-шкідливої діяльності, інформує про можливі її результати. Як вже зазначалося, відмінну оцінку щорічного оцінювання результатів службової діяльності службовця можливо отримати, поміж іншого, лише за умов дотримання положень законодавства про запобігання корупції. Концентруючи свою увагу на правомірній активній поведінці, службовець прагне досягти стимулюючого результату (преміювання, переважне право на просування по службі, або ж в інших випадках отримання заохочення, додаткових пільг, переваг тощо), в той же час утримується від неправомірної суспільно-шкідливої поведінки, яка може позбавити можливості досягти стимулюючого результату. За рахунок стимулів у службовому праві популяризується саме правомірна поведінка публічних службовців і навпаки попереджається їх неправомірна, суспільно-шкідлива діяльність, здійснюється процес виховання в дусі активізації правомірної поведінки.

Висновки. Отже, акумулюючи все вищезазначене, цілком можна запропонувати визначення стимулів у службовому праві різновиду стимулу і прав у цілому як закріплені у нормах службового права засіб впливу на поведінку суб'єктів публічно-службових правовідносин шляхом спонукання до активної правомірної суспільно-корисної службової діяльності з надання додаткових можливостей різного характеру для забезпечення реалізації та захисту, перш за все, публічних інтересів у цілому та інтересів суб'єктів публічно-службових правовідносин зокрема.

Список використаної літератури:

1. Червинский П. Надель-Червинская М. Толково-этимологический толковый словарь иностранных слов русского языка. Тернополь: Крок, 2012. 640 с.
2. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 698.
3. Зернова В.К. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Частина I: Політична, архітектурна, економічна, санітарно-гігієнічна лексика / близько 20000 слів і термінів / для студентів, аспірантів і викладачів мовних і немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. Т.3. № О.Р.С. К.: ІСЛО, 1994. 268 с.
4. Бегматов А.С. Стимулы: сущность и место в структуре деятельности: автореф. дис. ... д-ра философ. наук. М., 1990.
5. Тихонравов Ю.В. Основы философии права: учебное пособие. М., 1997. 608 с.
6. Карлін М.І. Формування механізму стимулювання праці в перехідній економіці (проблеми теорії і практики): автореф. дис. ... к.е.н.: 08.01.01. Київ, 1999, 36 с.
7. Чумаченко О.В. Механізм стимулювання виробничої діяльності персоналу підприємства: дис. ... к. ек. н. Донецьк, 2004. 16 с.
8. Клецкий В.И. Материальное стимулирование производственных коллективов в промышленности. Минск, 1979. 432 с.
9. Лико І.Я. Соціально-економічне стимулювання працівників на промислових підприємствах: автореф. дис. ... к. ек. н. Львів, 2006. 21 с.

10. Мазур Н.О. Формування системи мотивації продуктивності персоналу підприємства: автореф. дис. .... к. ек. н. Львів, 2004. 21 с.

11. Шепель В.М. Стимулирование труда (психологический аспект). М., 1969. 88 с.

12. Тихомиров Ю.А. Закон, стимулы, экономика. М., Юрист, 1989. 132 с.

13. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект, Саратов, 1994. 365 с.

14. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2004. 250 с.

15. Мирошник С.В. Правовые стимулы в Российском законодательстве: автореф. дис. ... к. ю. н. Ростов н/Д, 1997. 26 с.

16. Мирошник С.В. Теория правового стимулирования: дис. ... д. юр. н. Ростов н/Д, 2003. 380 с.

17. Луценко І. Поняття та ознаки правового стимулу. Підприємство, господарство і право. 2008. № 5. С. 11–13.

18. Луценко І. Правове стимулювання та правовий стимул як взаємопов'язані категорії. Право України. 2008. № 11. С. 97–102.

19. Луценко І. Правове стимулювання як процес реалізації правових стимулів. Вибори та демократія. 2008. № 4(78). С. 49–53.

20. Гущина Н.А. Поощрение в праве: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. СПб, 2004. 38 с.

21. Павлюков І.І. Правові стимули як засоби правового впливу. Теоретичні засади та практика реалізації правової політики: Матеріали міжн. наук-пр. конф. Київ, 2013. С. 52–56.

22. Водяхин В.М. Правовые стимулы: понятие, виды. Правоведение. 1992. № 1. С. 78.

23. Красовська В.Г. Правові стимули (поняття, знаки, види). Держава і право. Юридичні і політичні науки. Випуск 39. Київ: І-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. С. 62–68.

24. Красовська В.Г. Ефективність дії стимулів та обмежень у механізмі правового регулювання. Право України. 2010. № 6. С. 182–188.

25. Иконичкая И.Я. Проблемы эффективности в земельном праве. М., 1979.

26. Дей М.В. Проблемы морального стимулирования работников как социально-правового инструмента управления работой. Підприємство, господарство і право. 2004. № 11. С. 53–56.

27. Венедітов С.В. Поняття стимулювання ефективної діяльності працівників ОВС як категорії трудового права України. Науковий вісник юридичної академії МВС. 2004. № 1(14). С. 340–348.

28. Стрельченко О. Метод стимулювання публічного управління Вісник Вищого адміністративного суду України, 2008. № 1. С. 102–109.

29. Луценко І. Позитивна та негативна сторони впливу правових стимулів. Підприємство господарство і право. 2008. № 4. С. 9–102.

30. Стрельченко О.Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я: автореф. дис. .... к. ю. н. Київ, Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. 19 с.

31. Глущенко Е.В., Захарова Е.В., Тихонравов Ю.В. Теория управления. М.: Весник, 1997. 332 с.

32. Чуfranовский Ю.В. Юридическая психология. М.: Юрист. 1995. 164 с.

33. Заохочення у службовому праві: навч. посіб. / Н.О. Армаш, Ю.А. Берлач, І.В. Болокан [та ін.]: за заг. ред. Т.О. Коломось, В.К. Колпаков. Київ: Ін Юре, 2017. 360 с.

34. Барабаш О. Ефективність застосування заохочення як правового засобу впливу на поведінку суб'єктів права. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск 57. С. 3–10.

35. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. Київ, Ваіте, 2018. 472 с.

36. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків, Право, 2016. Т.3. Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Нац.юрід.ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 932 с.

37. Бобровник С.В. Проблеми теорії держави і права (курс лекцій). К.: Вид-во Київського ун-ту права, 2004. 122 с.

38. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського університету, 2010. 368 с.

39. Коломосць Т.О., Шарая А.А. Правове регулювання державної служби в Україні (200 найпоширеніших запитань та відповідей): навч. політ. для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Право» освітньої програми «Правознавство». Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 80 с.

40. Каложний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. К.: «МП Леся», 2013. 204 с.

41. Теорія держави і права / В.С. Ковальський, С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров; за ред. С.Л. Лисенкова. Київ, Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Титаренко Марина Володимирівна – аспірант кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tytarenko Maryna Volodymyrivna – Postgraduate Student at the Department of Administrative and Economic Law of Zaporizhzhya National University

